

Лекція 5. Зайнятість населення. Ринок праці в Україні

Літературні джерела

1. "Основи економічної теорії", с/а Міщенко В.С., К., 1994
2. "Экономика и рынок труда", М., 1994
3. "Сегментація ринку праці: теорія і практика регулювання", Петрова І.Л., К., Таксон, 1997.

Рух товарів та послуг у здоровій економіці, орієнтованій на критерії ефективності і здатній до саморегулювання, відбувається на основі ринкових відносин. У ринковій економіці товар робоча сила купується і продається на ринку праці. Ринок праці - суспільно-економічна форма руху трудових ресурсів. Як економічна категорія ринок праці представляє собою систему виробничих відносин між робітниками, підприємцями і державою, по-перше, з приводу обміну індивідуальної здібності до праці на фонд засобів, необхідних для відтворення робочої сили, та, по-друге, з приводу розміщення робітників в системі суспільного розподілу праці у відповідності до законів товарного виробництва та обороту.

Сучасні індустріальні та постіндустріальні країни спираються в основному на найману працю (наймані робітники - >90%). Таким чином, на ринку праці робітники пропонують свою робочу силу в розрахунок на оплату, формуючи пропозицію, а роботодавці пред'являють попит і платять за неї.

На практиці ринок праці сприймається як механізм виявлення і погодження попиту і пропонування на робочу силу, тобто цей ринок має спільні риси з іншими складовими загального ринку. Це попит, пропозиція, ціна. Водночас ринок праці відрізняється від інших ринків. Суть відмінності в тому, що для робітника продаж робочої сили, її ціна, служать, як правило, основним джерелом життєдіяльності. Тому продаж робочої сили не можна відкласти на тривалий час, чекаючи більш сприятливого співвідношення попиту-пропозиції. Рівень заробітної плати може гарантуватися тільки державою, шляхом встановлення граничних правових норм (тарифні ставки, ставки оплати праці, тривалість робочого часу, оподаткування та ін.).

Різкі коливання на ринку праці, що виникають у результаті циклічних перерв у виробництві, відставання попиту на робочу силу від її пропонування призводять не лише до значних порушень у відтворенні робочої сили, а й до значних вибухів.

За останні роки чотири процеси докорінно змінили у розвинутих країнах стан ринку праці:

- Зростання профспілок (зрівняння влади між працівником та роботодавцем)
- Послаблення соціальних недоліків (закон про соціальне страхування, житлове будівництво, медицина, освіта...)
- Держава взяла на себе відповідальність за рівень виробництва (зниження податків або збільшення видатків з бюджету, або і те і інше. Таким чином держава збільшує попит і нарощує виробництво)
- У провідних державах зник старомодний підприємець, на зміну якому прийшов менеджер, корпоративний бюрократ.

Процес становлення ринку праці в Україні супроводжується посиленням його сегментації. В соціально-економічній структурі працездатного населення відбуваються суттєві зрушення, які трансформують практично однорідну всезагальну зайнятість дореформеного періоду в сегментований ринок праці. Кожний сегмент як зайнятого, так і не зайнятого населення відрізняється специфікою свого соціального статусу, економічною поведінкою, гарантіями зайнятості, рівнем та стабільністю доходів, конкурентоспроможністю та захищеністю ринку праці. В посиленні сегментації ринку праці на сучасному етапі беруть участь різні фактори, зокрема структурні зміни в економіці, поява альтернативних форм господарювання і власності, спад виробництва і зниження життєвих стандартів українців. Наслідком дій цих факторів стало значне розшарування населення, загострення проблеми безробіття, зубожіння певних соціальних верств.

На відміну від дуалістичної моделі західних ринків, українському ринку праці властива трисекторна модель, яка охоплює: зайнятих в офіційній економіці; зайнятих в неофіційній економіці та зайнятих одночасно в офіційній та неофіційній економіках. Особливу тривогу викликають соціально вразливі сегменти ринку праці, представлені конкурентоспроможними

працівниками з нестійкою зайнятістю, спадним попитом на послуги праці, низкими та нестабільними доходами. Це великий масив приховано безробітних, яких налічується до половини зайнятого населення країни, офіційно безробітні, число яких почало інтенсивно зростати з другої половини 1996 року, контингенти незайнятого в офіційній економіці населення, доходи яких не забезпечують достатнього життєвого рівня. Сектор неформальної зайнятості являє собою вкрай неоднорідний за економічними та соціальними показниками сегмент.

В українській економіці його характеризують такі риси:

- Незареєстрованість зайнятості, діяльність тальки на свій власний страх і ризик з повною відповідальністю за результати;
- Суперечність з розвитком офіційної економіки, ізолюваність, некординованість цих видів діяльності;
- Залежність доходів від ступеня ризику, випадкових обставин, відсутність будь-якого соціального захисту.

В основі зрушень на ринку праці України лежить декілька процесів. В Україні на рубежі 90-х років почалися процеси формування багатокладної економіки, створення нових організаційних форм, задіяння нових механізмів управління. Трудівники одержали більше можливостей у виборі виду, сфери та форми діяльності, джерел та видів доходів. Економіка в цілому стала більш відкритою. Починається приватизація, тобто зміна форми власності. Але й донині за кількістю зайнятих домінує державний сектор. Проте саме тут відбувається найбільше скорочення зайнятих - на 6083 тис. осіб протягом 1992-1996 рр. В альтернативних секторах економіки чисельність зайнятих зростає, але не тою мірою, якою вона скорочується в державному. За цей же період чисельність зайнятих на колективних та приватних підприємствах збільшилась на 2203 тис. осіб. Єдине пояснення цьому - зростання неофіційної зайнятості.

Найбільшого поширення приватна власність набуває у сфері торгівлі, де зосереджено 54% працюючих, охоплених данною формою. Весь комплекс галузей промисловості охоплює лише 12% працюючих у приватному секторі. Основна частка працюючих в умовах приватної власності займається посередницькою діяльністю. Це справляє своєрідний вплив на ринок праці. Найбільш захищеними на ньому є особи, пов'язані з комерційною, посередницькою діяльністю, тоді як традиційні робочі місця в державній економіці стають менш привабливими.

У приватних організаціях регламентація трудових режимів доповнюється більшою самостійністю і ширшим простором виявлення ініціативи. Такі організації мають більші можливості для диференціації та підвищення заробітної плати. Однак процес української приватизації веде й до негативних наслідків. Насамперед - це поширення нелегальної діяльності. Тіньовий сектор в Україні становить до 50% ВВП. Поряд із збагаченням одних прошарків населення, інші ще більше відлучаються від матеріальних цінностей. З приватизацією пов'язано і збільшення безробіття. Пожвавлення приватизаційного процесу в 1996 році супроводжувалося значним зростанням безробіття: з 0,4% за станом на 1 грудня 1995 до 1,3% на 1 січня 1997 року.

Інший важливий фактор - це спад виробництва та гальмування структурної перебудови економіки. Проявом його є:

- Високі темпи спаду виробництва і продуктивності праці. За 1990-1995 рр. Продуктивність праці скоротилася на 40%. Це призвело до збіднення товарних ринків, вимивання товарів за доступними цінами, зниження рівня споживання та соціального статусу населення;

- Темпи спаду виробництва десятикратно перевищують темпи скорочення зайнятих. Збереження зайнятості за таких умов свідчить про її непродуктивний характер, втрату працівниками своїх знань, кваліфікації, досвіду.

- Гальмування структурної перебудови економіки стримує появу на ринку праці конкурентоспроможних груп працівників. Воно консервує неефективні виробництва, більшість з яких знаходиться на грані банкрутства, дає можливість утримувати на підприємствах величезний масив прихованого безробіття. Охоплюючи майже третину зайнятих, приховане безробіття стало стійкою тенденцією, а його представники - особливим сегментом на ринку праці, для якого заробітна плата перетворилася на допомогу по безробіттю.

Важливим є також загострення суперечностей між ціноутворенням на товарних ринках та ринках праці, між товарним та грошовим потоками кругообігу. На товарних ринках ціноутворення підлягало лібералізації, а на ринку праці заробітна плата регулювалась адміністративними

важелями. Жахливими стали затримки у виплаті заробітної плати, пов'язані, між іншим, з прорахунками грошової та інвестиційної політики. Ціни на ТТП за темпами зростання набагато перевищували темпи зростання заробітної плати. У 1996 році понад 32 млн. осіб, або 63% всього населення, мали середньодушовий дохід, нижчий за межу малозабезпеченості. Зворотною реакцією з боку населення став пошук форм пристосування до нових умов. Це розширення пропозиції своєї робочої сили за рахунок вторинної зайнятості, участі в неформальній економіці, сільськогосподарській праці на земельних ділянках тощо.

Завданням сучасного етапу в сфері регулювання зайнятості є перехід до активної політики на ринку праці, яка, на жаль, не здійснюється зараз. В основу має бути покладена модель управління, центральними елементами якої є основні регулятори ринкової організації праці: заробітна плата як ціна послуг праці, конкуренція на ринку праці, трудова мобільність, рівень безробіття. Саме за цими параметрами здійснюється, з одного боку, саморегулювання на ринку праці, а з іншого - відбувається втручання держави, яка реалізує координуючу, стимулюючу чи обмежуючу роль, у процес управління.

Пріоритетними напрямками реформування українського ринку праці є вдосконалення системи оплати праці, розширення можливостей отримання населенням офіційних основних і додаткових доходів, соціальна підтримка окремих груп; підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили; сприяння ефективним і доцільним переміщенням працездатного населення; запобігання зростанню безробіття через створення робочих місць за рахунок різних джерел фінансування, впровадження механізмів звільнення і перерозподілу зайнятих, реструктуризації економіки і піднесення вітчизняного виробництва.